

עוולת העגונות: איך נחטפה הלכה חיובית והפכה כלי לדיכוי

הר' ייץ גרינברג - ygreenberg@hadar.org

תרגום: עליזה רז-מלצר

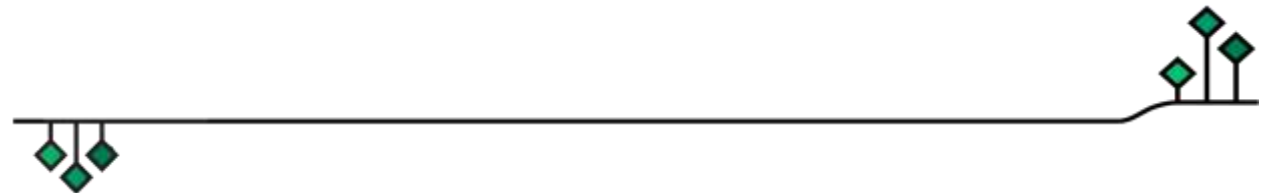
פרשת כי תצא תשפ"א

פרשת כי תצא כוללת 74 מתוך 613 המצוות בתורה,¹ ביניהן הציוויים להתקין מעקה לגג למניעת נפילה;² להעניק מקלט לנזקקים; לא להסגיר עבד לאדוניו; לא לקחת ריבית על הלוואה (בלתי עסקית) שנועדה למזון או לצרכים בסיסיים; לא לעשוק את העובד; לשלם את שכרו ביומו "כי עני הוא"; להשיב עד הערב בגד שנלקח כמשכון פן יהיה קר ללווה (והוא לא יצליח לישון);³ לא להטות את משפטם של הגר והיתום (כלומר, החלשים והפגיעים); לא לאסוף ערימות תבואה שנשכחו; לא לפאר את הזיתים ולא לעולל את הכרמים אלא להשאירם לגר, ליתום ולאמנה; להקפיד על איפה ואיפה ועל כלי מדידה הגונים. לצערי, מאמר זה לא יעסוק במצוות המעודדות והמוסריות הללו. במקום זה, אתמקד במצווה שנעשה בה שימוש לרעה והיא מנוצלת להתעללות באינספור נשים. הפסקה מיידית של הרוע הזה היא צו השעה.

¹ כ-12% מהסכום הכולל של המצוות בפרשה אחת!

² הלכה זו מוחלת בימינו על כלל סכנות הנפש שעלולות להתרחש בבית, כגון שקעים חשמליים חשופים וכדומה.

³ המקבילה בת ימינו היא הימנעות מפינוי דיירים שאינם עומדים בתנאי השכירות או המשכנתא.

פרשת השבוע מורה לגבר לכתוב מסמך גירושין לאשתו ("גט" בלשון המשנה)⁴ במצב של נישואין שנכשלו. ההלכה, שנועדה לכתחילה להגן על האישה, הפכה במאה ה-20 כלי להתעמרות בנשים שנישואיהן הגיעו לקיצם.

לאורך מרבית ההיסטוריה היהודית, מצב העגינות הרווח נוצר במקרים הנדירים בהם הבעל נעלם. במאה ה-20, סרבני גט ניצלו את ההלכה המקנה להם בלעדיות על כתיבת גט כדי למנוע את שחרור האישה, ובכך הפך המסמך בידיהם כלי לסחטנות ולכבילת אינספור נשים בנישואין הרוסים. גרוע מכך, מי שהגיש להם סיוע והיו שותפים לפשע הם בתי הדין הרבניים.

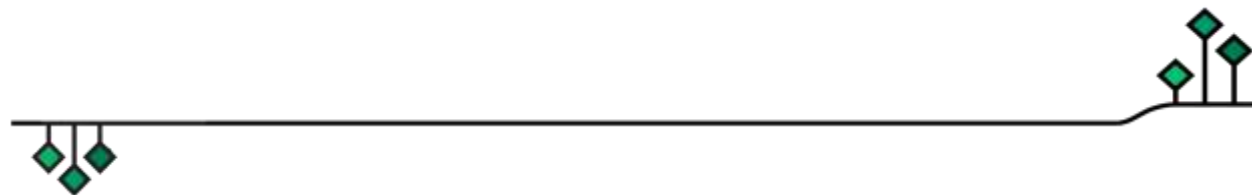
הלכה זו היא חלק מהמגמה של ספר דברים, ששם דגש על זכויות אדם ושדרוג זכויות הנשים. בתרבויות מסורתיות רבות, גבר יכול לגרש את אשתו לצמיתות אם רק יקרא לה למפתן הבית ויכריז "מגרשת, מגורשת, מגורשת". באותו רגע, עליה לעזוב את ביתה ואת ילדיה ולצאת לחיים חדשים בלי גב כלכלי ובלי עתיד.

כשהתורה קובעת את ההליך המשפטי היא עושה זאת כדי למנוע גירוש אימפולסיבי של האישה, ומבטיחה לה אפשרות להתכונן לגירושה. יתרה מכך, חז"ל קבעו בהמשך את הכתובה (חוזה נישואין) המחייבת את הגבר לשלם לאשתו מינימום של 200 זוזים (מטבעות כסף) במקרה של גירושין.⁵ כך הוצבה האישה מעל קו העוני ועם אפשרות ליצור לעצמה חיים של כבוד.

איך קרה שהלכה שנבעה מכוונות נאצלות סתתה כל כך מהמסלול? ראשית, משום שהרבנים פירשו את הציווי המקראי "וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוֹת" (דברים כד, 1) כך שרק הוא יכול לכתוב את הגט, וכי עליו לעשות זאת מרצונו החופשי. במאה ה-20, גברים חסרי מצפון (או פרקליטיהם) החליטו לסרב לכתוב לנשותיהם

⁴ "ספר כריתות" (דברים כ"ד, 1).

⁵ סכום זה אמור לגבי נישואין ראשוניים. הסכום המינימלי בנישואין הבאים הוא 100 זוזים, אולי מתוך הנחה שבנישואיה השניים האישה מביאה עימה נכסים מכתובתה הראשונה.

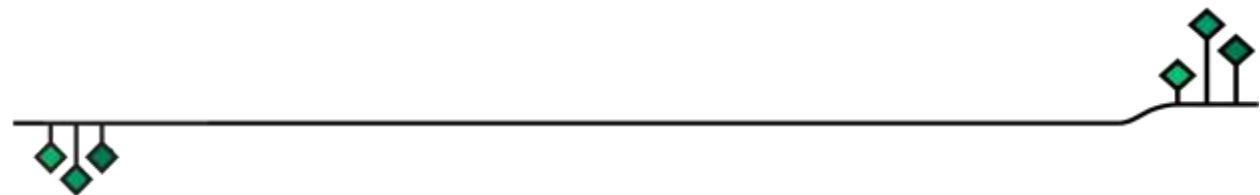
גט, כבלו את הנשים אליהם בלי שהייתה להן יכולת להשתחרר, ואז דרשו שוחד כספי, חלוקה בלתי שוויונית של הרכוש, ויתור על מזונות ו/או הסדרי משמורת.

בתקופה התלמודית, חז"ל גילו אפס סובלנות כלפי התעללות כזו. אם גבר סירב לשחרר את אשתו, הרבנים קבעו שיש לכפות עליו ב"מכת מרדות" את כתיבת הגט - ענישה פיזית למי שמורד ועובר על הלכות חז"ל, "עד שיאמר רוצה אני [לכתוב גט]" (בבלי יבמות ק"ו, ע"א).

הרמב"ם במשנה תורה (הלכות גירושין ב, 20) מציע הסבר למהלך. הנחת היסוד - כך הרמב"ם - היא שהבעל רוצה בטובת אשתו וילדיו, כדרך התורה. מדוע, אם כן, הוא מסרב לגרשה? משום שתקף אותו היצר הרע - מעין "דיבוק" מוקדם - ובמקום לשחרר אותה הוא מעמיד מכשולים בדרכה מטעמים כלכליים, משפחתיים או סתם תחושות נקם. משום כך, יש להלקות אותו עד שהכאב ינטרל את השפעותיו המרושעות של היצר הרע. או אז יכריז כדרך כל גבר טוב לב: 'רוצה אני לשחררה ולהביא את סבלותינו לקיצם'.

במאה ה-20 עלה שיעור הגירושין. לנשים גרושות היו יותר אפשרויות תעסוקתיות ואמצעים רבים יותר לכלכל את עצמן והן נטו פחות להישאר במערכות יחסים שגרמו להן סבל. ואולם, כשגברים חסרי מצפון ניצלו את ההזדמנות לסחוט את נשותיהם, דייני בתי הדין הרבניים שיתפו עימם פעולה. הם התעקשו שהתורה (כלומר, אלוהים) מקנה לגבר את הזכות הבלעדית לסיים נישואין, ואין להם מה לעשות בנדון. היו גם שעמדו על דעתם שגט אשר ניתן בכפייה אינו תקף. לרוב, הם המליצו לנשים להיענות לדרישות בעליהן כדי לא לסבול שנים ארוכות של סבל במצב ביניים שהוא לא כאן ולא שם. כך, הלכה שנולדה מכוונות נאצלות פתחה פתח לאלפי סחיטות, והסחטנים השיגו את מבוקשם.

אלפי נשים נאלצו לקנות את הגט שלהן. לעשרות אלפי ילדים הוגבלה או הופחתה התמיכה הכלכלית ותכופות אף הגיעו למצבים של עוני ומחסור. אלפי נשים נותרו תקועות במצב ביניים שנכפה עליהן, בחיים

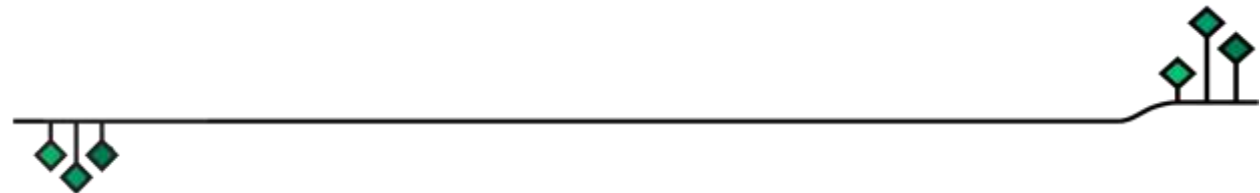

שחרבו. היות שבמדינת ישראל בתי הדין הרבניים אוחזים במונופול על קביעת המצב המשפחתי, עשרות אלפי נשים חילוניות הושלכו אל אי ההוגנות. חילוניות רבות ויתרו על הגט, הקימו משפחה חדשה, נישאו שוב בנישואין אזרחיים או בחרו בחיים משותפים ללא נישואין. במקרה כזה, ההלכה קובעת שהנישואין אינם לגיטימיים ושהילדים שנולדו מהם נחשבים לממזרים ופסולים לחיתון. נשים דתיות שנקלעו למצב זה סבלו יותר מכולן. הן לא יכלו להמשיך בחייהן ולא להתחיל מחדש. רבות נכנעו לדרישות כספיות והסכימו לחיות חיי מחסור בתמורה לחירותן. אחרות עוכבו על ידי בעלים מתוך רשעות לשמה ונשאר תקועות במשך שנים בנישואין הרוסים.

מדוע הרבנים משתפים פעולה עם עוולה זו? דיינים רבים מאמינים כי אלוהים העניק לבעל את הכוח הזה משום שהאישה נחותה מן הגבר. אחרים נימקו זאת בהגנה על מוסד הנישואין אל מול העלייה בהיקף הגירושין (עזבו את הסבל שעוברת האישה והעובדה שאין סיכוי לבנות מחדש את הקשר). באופן כללי, התרבות הרבנית פיגרה אחרי התרבות הכללית, שהגיעה כבר למסקנה שאישה זכאית לסיים את נישואיה בדיוק כמו בעלה.

בארצות הברית, רבנים משייבה יוניברסיטי והאורתודוקסיה המודרנית יצרו הסכם קדם נישואין שבמסגרתו מתחייב הבעל להעביר דמי "מזונות אישה" על כל יום שהוא מעכב את הגט. ההסכם הוא בעצם קנס במסווה על סרבנות, אך הוא זכה בתמיכתם של רבנים רבים. רבנים אלה גם פרשו חסות על ארגון "אורה - למען התרת עגונות בניו יורק", שיוזם מחאות ציבוריות במטרה להשפיל את הסרבן עד שימסור את הגט. לפעמים הלחץ עובד, לפעמים לא.

ההסכם הפחית משמעותית את תופעת הסרבנות אך לא סייע במאום לאלפי הנשים הכבולות לנישואין כושלים. מדינת ישראל מפגרת במידה ניכרת אחרי ארה"ב בשימוש בהסכמי קדם נישואין. התוצאה היא סביבה רעילה ובלתי הוגנת כלפי נשים בכל הנוגע לתהליך קבלת הגט.

סקר של מרכז רקמן לקידום מעמד האישה מאוניברסיטת בר-אילן הראה כי שליש מכל הנשים שעברו הליך גירושין בישראל חוו בנקודת זמן כלשהי סחטנות ו/או סרבנות גט על שלל צורותיה. 50% מקרב הנשים האורתודוקסיות אוימו בעיכוב הגט שלהן. בשיטה זו, רובן המוחלט של הנשים שמקבלות גט נושאות ונותנות על תנאי הגירושין, כשהן מודעות לאיום שבסופו של דבר הזכות לגרש היא של הבעל. משמעות הדבר היא שההסכמים שלהן לא התקבלו בתנאים שוויוניים והוגנים. נושא זה מתווסף לתופעה רחבת היקף של התעמרות בנשים ופגיעה בזכויותיהן בשם הדת.

בדור האחרון, פרסם הרב אליעזר ברקוביץ ספר הלכה שעסק בעליה במקרי עיגון וסרבנות גט. במסתו הוא הציע פתרון הלכתי שנעשה בו עד אז שימוש נדיר ובחסותו רבנים יוכלו לנצל את כוחם להפקעת נישואין במקרה שהבעל מסרב לתת גט מסיבות שרירותיות. הפקעה היא מונח שטבע התלמוד במסכתות גיטין (ל"ג, עא) ויבמות (ק"י, עא). היות שכל הנישואין ההלכתיים מקבלים את תוקפם מההלכה ובהסכמה רבנית ("כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש"⁶), כשהם עולים על שרטון והבעל מסרב לתת גט לאשתו, הרבנים רשאים לחזור בהם מהסכמתם ובכך לבטל את הנישואין.⁷

בשנת 2013 ערכה הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת ניו יורק בשיתוף JOFA ארגון הפמיניסטיות היהודיות-אורתודוקסיות (Jewish Orthodox Feminist Alliance) כנס שהוקדש לבעיית העגינות. במושב המרכזי הציג הרב פרופ' יעקב (ג'רלד) בירשטיין ז"ל⁸ מקרים לאורך ההיסטוריה היהודית שבהם נעשה שימוש בפתרונות הלכתיים שונים כדי להתיר קשרי נישואין ללא גט. ניצול של הכוח הזה עשוי לחסל את בעיית העגינות. ההפקעה היא אחד מהכלים וכלי נוסף הוא קידושי טעות - מצב שבו יש לבעל פגם

⁶ יבמות ק"י, עא.

⁷ הפתרונות שהעלה הרב פרופ' ברקוביץ בספרו תנאי נישואין ובגט (ירושלים: מוסד הרב קוק, 1966) נדחו על ידי ההנהגה החרדית למרות הידע העצום המקופל בו והפתרונות הצודקים שהוא מעלה. בדורנו, הרב שלמה ריסקין הציע בעבודת הדוקטורט שלו את ה"הפקעה" כפתרון להתפשטות תופעת העיגון במזיד. גם הפתרונות שהוא הציע נדחו על ידי המתנגדים.
⁸ רב ותלמיד חכם שהוסמך על ידי הרב יוסף דב סולובייצ'יק.

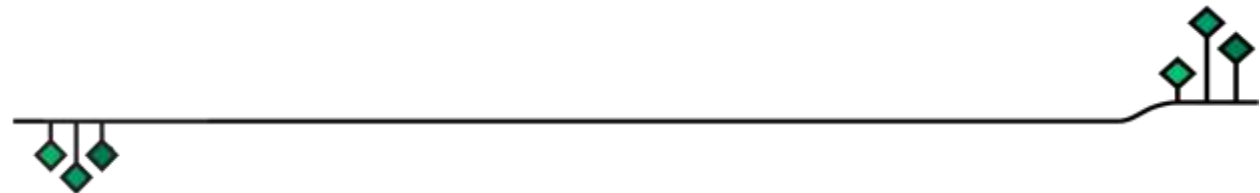

רציני שלא היה ידוע לאשתו טרם נישואיהם, ואילו ידעה מראש לא הייתה נישאת לו.⁹ זוהי טכניקה שלא מרבים להשתמש בה היום בבתי הדין והיא מתקיימת בעיקר מתחת לרדאר כדי להימנע מביקורת של רבנים שמרניים יותר. השיטה השלישית היא גט זיכוי, הליך שבמסגרתו בית הדין כותב גט מטעם הבעל כשהוא סובל ממחלה גופנית שמונעת ממנו להורות לבית הדין לכתוב את הגט. באותה מידה, אם הוא מונע את הגט מסיבות בלתי מוצדקות, יפעל בית הדין בשמו כדי לזכות את הבעל, שיחדל להיות רשע המתעלל באשתו.

כפועל יוצא של הכנס הוקם בית הדין הבינלאומי להתרת עגונות במטרה ליישם חלק מן האלטרנטיבות הללו לשחרור עגונות ולחיסול תופעת העיגון בעולם היהודי. למרות השורשים ההיסטוריים העמוקים של השיטות שהוצעו, ותלמידי חכמים¹⁰ מכובדים ומקובלים העומדים בראש הארגון, האופוזיציה הפוליטית הייתה כל כך חריפה עד שהצליחו עד כה ליישם רק את הליך קידושי טעות. למרות שמספר הנשים שבית הדין הבינלאומי להתרת עגונות משחרר גדול משמעותית מבתי הדין הרבניים, העמדה הבסיסית שלהם מאפשרת את המשך תופעת הסרבנות.¹¹ הממסד האורתודוקסי מתנגד נחרצות לבית הדין הבינלאומי להתרת עגונות וסימן כאויב את משחררי הנשים הפוטנציאליים במקום את סרבני הגט.

הציבור האורתודוקסי ממשיך לעמוד מנגד בשעה שדמן של נשים חפות מפשע נשפך וחייהן נחרבים. האורתודוקסיה המודרנית אמנם מעודדת הסכמי קדם-נישואין אך לא פועלת כדי שמנהיגיה ישימו קץ לעוולת העיגון. באופן כללי, היא מקבלת את הטענה החוזרת והשגויה שלא ניתן לתקן את הבעיה באופן

⁹ הסרבנות מתקשרת תכופות לפגמים חמורים באישיותו של הגבר או בעיות רגשיות. דוגמה נוספת של "קידושי טעות" היא מקרה קיצוני של חוסר הגינות סביב טקס הקידושין, כגון אי כשירות של אחד העדים.
¹⁰ ובייחוד הרב שמחה קראוס, תלמידו של הרב יצחק הוטנר והרב יוסף דב סולובייצ'יק ואב בית דין. הוא הוכר על ידי הממסד, וכיהן כראש ישיבה מוביל, למרות שהרב קראוס היה ראש ישיבה מוכר וכיהן כנשיא תנועת המזרחי בארה"ב (Religious Zionists of America) לא הצליח - מטעמים פוליטיים - לקדם פתרונות לבעיה. הרב יהודה ורבורג הוא כעת מנהל בית הדין והרב דוד ביגמן הוא אב בית הדין.
¹¹ כהערכה מושכלת בלבד. מרבית ההליכים המשפטיים בבתי הדין הרבניים אינם שקופים ואין מאגר מרכזי של נתונים מהימנים בתחום הזה.

מערכת. בורות חברתית ופסיכולוגיה של קבלה ללא עוררין מאפשרות לרבנים להמשיך להימנע ממציאת פתרון הלכתי-מערכתי. גם החברה הלא-אורתודוקסית ופילנתרופים כאלה ואחרים אשמים בעצימת עין מחוסר היכרות עם הנושא או ממחשבה שהבעיה היא של העולם האורתודוקסי בלבד. הם הרי לא היו מתעלמים מהתעללות שיטתית של נשים בארצות ובמסורות אחרות בטענה שזו בעיה של אחרים. הם לא לוקחים אחריות לפעול ו/או לתמוך ביוזמות לתיקון ולשיפור המצב, כאילו עוולת העיגון אינה כתם מוסרי על הדת היהודית בעולם.

אלוהים אשר "עֲשֵׂה מְשֻׁפָּט לְעֲשׂוּקִים" (תהלים קמ"ו, 7), שופך דמעות על תורתו, זו שלכתחילה כוונה לשפר את איכות חייהן של הנשים, ונחטפה על ידי סרבני גט בתמיכת רבנים מכובדים, עד שהפכה כלי לדיכוי ולגזירת עוני על נשים וילדים שמגיעים להם חיים טובים יותר. הלכות גירושי כבוד ישובו להתקיים רק כשנשים קץ לעיגון מעשה ידי אדם. הגיע הזמן שהקהילה היהודית כולה תתעורר, תחכים ותילחם להפסיק את העוול המביש הזה¹².

¹² גילוי נאות: רעייתי, בלו גרינברג, היא פעילה בבית הדין הבינלאומי להתרת עגונות (IBD) (שאני תומך נלהב בעמדותיו). אך כל העמדות המובעות במאמר זה הם על דעת הכותב בלבד ואינן מייצגות את עמדת ה-IBD, מכון הדר או כל מוסד אחר.

